

UDK: 94:332.8 (575.1)

Shahzod LUHMONOV,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi

O'zbekiston Milliy universiteti tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) Ozodbek Radjabov taqrizi asosida

MECHANISM OF FINANCIAL REFORMS IN 1920-1924: CHARACTERISTICS OF COOPERATION OF RUSSIA AND TURKESTAN

Annotation

This article presents the analytical aspects of financial reforms carried out in the territory of Russia at the end of the XIX century and the beginning of the XX century. In addition, the conditions of change of the currency ratio during the first monetary reform in the USSR period are revealed. This article serves as an additional resource to the research done so far.

Key words: "NEP", "kerenki", denomination, "chervan", Witte, "Podsho" currency.

МЕХАНИЗМ ФИНАНСОВЫХ РЕФОРМ В 1920-1924 ГГ.: ОСОБЕННОСТИ СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ И ТУРКЕСТАНА

Аннотация

В статье представлены аналитические аспекты финансовых реформ, проводившихся на территории России в конце XIX – начале XX века. Кроме того, выявлены условия изменения валютного соотношения в ходе первой денежной реформы в период СССР. Эта статья служит дополнительным ресурсом к уже проведенным исследованиям.

Ключевые слова: «НЭП», «керенки», номинал, «чervан», Витте, валюта «Царство».

1920-1924-YILLARDA MOLIVAVIY ISLOHOTLAR MEXANIZMI: ROSSIYA VA TURKISTON HAMKORLIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida Rossiya hududida amalga oshirilgan moliyaviy islohotlarning Turkiston hududida amalga oshirishda qiyinchiliklari, davr kesimida farqli jihatlarini, yaratilgan loyihalar oqibatida pulning qadrsizlanish hamda mustahkam emasligining davomiyliigi tahliliy jihatlarini keltirilgan. Bundan tashqari SSSR davrida birinchi pul islohotining valyuta nisbatining o'zgarish sharoitlari ochib berilgan. Ushbu maqola shu paytgacha qilingan tadqiqotlarga qo'shimcha manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: "NEP", "kerenki", denominatsiya, "chervon", Vitte, "Podsho" pul birligi.

Kirish. Rossiya tarixining XX asr birinchi choragi butun jamiyatni chuqur o'zgartirish holati bilan tavsiflanadi, bunda iqtisodiy rivojlanishning yangi modellarini izlash, tarixiy rivojlanishning o'tish bosqichlariga xos bo'lgan moliyaviy va iqtisodiy o'zgarishlar ro'y beradi. Shu munosabat bilan RSFSR tarkibida bo'lgan, jumladan, Turkistonda ham jahon moliya tizimida to'planib qolgan muammolar tufayli yuzaga kelgan iqtisodiy-ijtimoiy inqiroz sharoitida og'ir siyosiy vaziyatdan chiqishga urinish bo'lgan yangi iqtisodiy siyosat tajribasi sinab ko'rilgan bir davr sifatida baholangan. Yangi iqtisodiy siyosatning muhim tarkibiy qismlaridan biri 1922-1924-yillardagi moliya islohoti bo'ldi, uni amalga oshirish natijasida uzoq davom etgan inflyatsiyadan so'ng, mamlakatda pul muomalasi va o'zaro almashinuvga asoslangan yangi pul tizimi yaratildi. bank chervonets, g'azna qog'ozlari, shuningdek kumush va mis tangalar. Shubhasiz yutuqlar budget taqchilligining qisqarishi va keyinchalik yo'q qilinishi va ma'lum moliyaviy barqarorlik edi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. NEPni amalga oshirish yillarida yaratilgan pul tizimining o'ziga xosligi shundaki, u global moliya tizimining an'anaviy xususiyatlarini (rubl konvertatsiyasi) birlashtirishga urinishlarni aks ettirdi. 1895-1897 yillarda Moliya vaziri S. Yu. Vitte (1849-1915) rublning oltin monometalizmini (rublning oltinga qattiq bog'lanishini) rublning oltin standartini o'rnatgan yangi pul islohotini o'tkazdi. Pul islohoti har tomonlama tayyorlanib, bosqichma-bosqich, uch yil davomida bir necha bosqichda amalga oshirildi. 1897 yilga kelib, Rossiyada pul islohoti boshlanganda, rubl rasman to'rt fransuz frankiga teng edi,

lekin o'sha paytdagi moliya vaziri S. Yu. Vitte guvohlik berganidek, u aslida ikki yarim frankga teng edi. Yangi rubl devalvatsiyaga uchradi va bir frankning 2/3 qismiga teng bo'ldi (2,666). Bu holatda ikki valyutaning oltin tarkibi va sotib olish qiymatiga mos keldi. Umuman rublning belgilangan kursi saqlanib qoldi. Islohotchilarning fikricha, rublning barqaror konvertatsiyasini ta'minlash uchun kredit qog'ozlarini erkin ayirboshlash yo'lga qo'yilib, ularning muomalaga chiqarilishi bir qog'oz rubl kursi bo'yicha oltin tangalar bilan cheklandi. Pul islohoti davrida Davlat banki ichki manbalar va xorijiy xaridlardan foydalangan holda 1095,5 million rubl miqdorida oltin fondini yaratdi. 1914-yilda Birinchi jahon urushi boshlanishi bilan pulni oltinga almashtirish to'xtatildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning uslubiy asosini obyektivlik va tarixiylik prinsipi tashkil etadi. Shuningdek, maqoladagi ma'lumotlarni tahlil etishda statistik usuldan ham foydalanildi.

Tahlil va natijalar. 1914 yil avgustda jahon urushi boshlandi. Chor Rossiyasining moliyaviy ahvoli darhol keskin yomonlashdi. Katta xarajatlar natijasida hukumatni qog'oz pullarni ko'paytirishi inflyatsiya olib keldi. Har doimgidek bunday hollarda aholi avvaliga oltin, keyin kumush pullarni yashira boshladi. 1915 yilda hatto mis tanga ham yo'q bo'lib ketdi. Muomalada faqat qog'oz pullar qoldi. Xuddi shu yili oxirgi "podsho" rubli zarb qilingan[1]. 1917 yil oktyabr to'ntarishi rublga kattaroq zarba berdi. Davlat banki 1917-yil 25-oktabr (7-noyabr) kuni bolsheviklar tomonidan bosib olingan birinchi muassasalardan biri edi. Rossiya pul tizimi,

Davlat banki rahbariyati hech qanday kafolatlarsiz bolsheviklarni moliyalashtirishdan bosh tortdi.

Ammo 1917 yil noyabr oyining oxirida, uning barcha rahbarlari o'z lavozimlaridan chetlashtirilib, ishdan bo'shatilgandan so'ng, bolsheviklar o'zlarining "inqilobiy ehtiyojlari" uchun 5 million rubl ajratdilar. 1917 yil o'rtalarida yangi pullar paydo bo'ldi - bu "Kerenki" [2] edi. Ular gazeta o'lchamidagi kesilmagan varaqlarda ishlab chiqarilgan. Buni qalbakilashtirish oson edi va mamlakatda juda ko'p qalbaki pullar paydo bo'ldi. Ular bilan birgalikda muomaladagi pullar miqdori 1914 yilga nisbatan 84 barobar oshdi[3].

Pul tanqisligi viloyat shaharlaridagi sovet hokimiyatini o'z pul belgilarini chiqarishga majbur qildi. Bu Arxangelsk, Armavir, Boku, Verniy, Vladikavkaz, Yekaterinburg, Irkutsk, Qozon, Kaluga, Kashin, Kiyev, Odessa, Orenburg, Rostov-Don, Tiflis, Chita va Xabarovskda amalga oshirildi. Boshqa o'lkalarda Gruzziya, Turkiston va Kavkazortida pul bosildi. Obligatsiyalar, kredit qog'ozlari, cheklar va tangalar chiqarildi[4]. Qog'oz pul muomalasining kuchayishi mamlakat iqtisodiyotini butunlay izdan chiqardi. Rublning sotib olish qobiliyati pasayib ketdi, narxlar aql bovar qilmaydigan darajada oshdi. Kichik xaridlar uchun ular katta varaqlarda, kattaroqlari uchun esa sumkalarda to'lashdi.

Fuqarolar urushi tugagandan so'ng, pul muomalasi sohasidagi vaziyat halokatga yaqin edi, harbiy harakatlar davrida hukumat to'g'ridan-to'g'ri davlatning buyurtmalari va kartalari bilan tartibga solinadigan mudofaa xarajatlarini qoplash uchun foydalandi markaziy ma'muriy, xo'jalik va rejalashtirish organlari Xalq banki orqali sanoat va transportni moliyalashtirishni keraksiz qilib qo'ydi, hukumatning 1920-yil 19-noyabrdagi qarori asosida o'z faoliyatini to'xtatdi. Pul inqirozi Sovznak veksellarining keskin qadrsizlanishi va korxonalar va aholi o'rtasida mablag'larning yetishmasligi sharoitida bir vaqtning o'zida turli xil muomaladagi banknotalar, shuningdek, oltin tangalar va chet el valyutalari muomalada bo'lganligi bilan izohlanadi[5]. Inflyatsiya tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan bir sharoitda barcha korxonalar va muassasalar o'z xodimlarining ish haqini, hech bo'lmaganda, yashash minimumiga yaqinlashtirishga intilib, davlatdagi pul massasi haddan tashqari katta bo'lganligi sababli yanada og'irlashdi. Pul yetishmasligi va hududiy ehtiyojlar markaz tomonidan yetarli darajada moliyalashtirilmaganligi sababli korxonalar tizimli ravishda "mahsulotni isrof qilish", ya'ni ularni tannarxidan arzon sotish yoki xomashyoning keskin tanqis zaxiralarini sotishga yo'l qo'ya boshladilar.

SSSRda birinchi pul islohoti 1922-1924-yillarda amalga oshirildi. Sovet hukumati maxsus banknotalar - "chervon"larni chiqardi. Ular rublda emas, balki chervonda hisoblangan. Chervon inqilobdan oldingi o'nta oltin rublga teng edi. Bu oltin va boshqa davlat aktivlari bilan ta'minlangan qattiq, barqaror valyuta edi. Chervon pul tizimini mustahkamlash maslasida o'z ishini ishonchli bajardi. Keyinchalik kattaroqlari bor edi - 3, 5, 10, 25 va 50 chervonlar chiqarildi. Katta chervonlarda noqulayliklar bor edi, kichik pul va tangalar yetarli emas edi. 1923 yilda pul tizimini mustahkamlash uchun yana bir qadam tashlandi: yangi tashkil etilgan Sovet Sotsialistik Respublikalari Ittifoqining banknotalari muomalaga chiqarildi. Ushbu belgilarda 1 rubl 1922 yilgacha chiqarilgan 1 million rublga, 1922 yildagi 100 rublga teng edi[6].

Ish bir qator moliyaviy chora-tadbirlar natijasida 1920-yillarning o'rtalariga kelib, mamlakatda umumiy iqtisodiy asosini yagona va barqaror valyuta - rubl tashkil etgan izchil pul tizimi yaratilganligini ko'rsatadi, pul islohotining mazmuni eski pullarni yangilar bilan ibtidoiy almashtirishga qisqartirilmadi, sovnaki chervonetsning o'zgarishi tabiiy-ma'muriy taqsimot doirasida harakat qilgan pul tizimini bosqichma-bosqich almashtirish jarayonining

faqat tashqi shakli bo'lib, bozor tipidagi tizim bilan, moliyaviy islohot tufayli mamlakatda qat'iy valyuta va muvozanatli byudjet paydo bo'ldi, giperinflyatsiya bartaraf etildi, bu narxlarning barqarorlashishiga, savdoning rivojlanishiga va tovar-pulning kengayishiga yordam berdi. Shahar va qishloq o'rtasidagi munosabatlar. Yangi narsa - pul muomalasi islohotining muvaffaqiyatini ta'minlagan omillarning har tomonlama tahlili bo'lib, ular orasida NEP tomonidan rag'batlantirilgan milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanishini alohida ta'kidlab o'tish kerakki, harbiy-kommunistik tuzilmaning tabiiy shakllarining yemirilishi, pulga bo'lgan yuqori talabni ta'minladi, bu esa yangi valyutaning tan olinishi va muomalaga kiritilishiga hissa qo'shdi. Shu o'rinda banknotlarni muomalaga puxtalik bilan kiritilganligi Davlat bankini isloh qilishda alohida o'rin tutganini ta'kidlab o'tish kerak. birinchi marta moliya islohotining xalq xo'jaligini rivojlantirishdagi oqibatlarini tahlil qilingan, muallif 1920-yillarning birinchi yarmida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish, ayirboshlash bo'yicha bozor sharoitlarida sezilarli yaxshilanish kuzatilganini qayd etadi. Sovznakda kurs yo'qotishlari to'xtadi, sanoat va qishloq xo'jaligi tovarlari uchun Pul tizimining barqarorlashuvi tufayli dehqonlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini erkin valyutada sotishdan kafolatlangan daromad bilan ta'minlandi.

Ish bir qator moliyaviy chora-tadbirlar natijasida 1920-yillarning o'rtalariga kelib, mamlakatda umumiy iqtisodiy asosini yagona va barqaror valyuta - rubl tashkil etgan izchil pul tizimi yaratilganligini ko'rsatadi, pul islohotining mazmuni eski pullarni yangilar bilan ibtidoiy almashtirishga qisqartirilmadi, sovnaki chervonetsning o'zgarishi tabiiy-ma'muriy taqsimot doirasida harakat qilgan pul tizimini bosqichma-bosqich almashtirish jarayonining faqat tashqi shakli bo'lib, bozor tipidagi tizim bilan, moliyaviy islohot tufayli mamlakatda qat'iy valyuta va muvozanatli byudjet paydo bo'ldi, giperinflyatsiya bartaraf etildi, bu narxlarning barqarorlashishiga, savdoning rivojlanishiga va tovar-pulning kengayishiga yordam berdi.

Yangi narsa - pul muomalasi islohotining muvaffaqiyatini ta'minlagan omillarning har tomonlama tahlili bo'lib, ular orasida NEP tomonidan rag'batlantirilgan milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanishini alohida ta'kidlab o'tish kerakki, harbiy-kommunistik tuzilmaning tabiiy shakllarining yemirilishi, pulga bo'lgan yuqori talabni ta'minladi, bu esa yangi valyutaning tan olinishi va muomalaga kiritilishiga hissa qo'shdi. Shu o'rinda banknotlarni muomalaga puxtalik bilan kiritilganligi Davlat bankini isloh qilishda alohida o'rin tutganini ta'kidlab o'tish kerak. birinchi marta moliya islohotining xalq xo'jaligini rivojlantirishdagi oqibatlarini tahlil qilingan, muallif 1920-yillarning birinchi yarmida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish, ayirboshlash bo'yicha bozor sharoitlarida sezilarli yaxshilanish kuzatilganini qayd etadi.

Sovznakda kurs yo'qotishlari to'xtadi, sanoat va qishloq xo'jaligi tovarlari uchun Pul tizimining barqarorlashuvi tufayli dehqonlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini erkin valyutada sotishdan kafolatlangan daromad bilan ta'minlandi. oltin va kumush tangalarni kiritish bilan bir qatorda Davlat bankiga asosan oltin evaziga sotib olinadigan banknotlarni chiqarish huquqi berildi. Xalq Komissarlari Kengashining 1921-yil 4-oktabrdagi "Xalq Moliya Komissarligi tarkibida Davlat bankini tashkil etish to'g'risida" 1921-yil noyabrda V. I. Leninga "RSFSR pul tizimini isloh qilish to'g'risida" loyihasi Davlat banki boshqaruvi raisi A. L. Sheinmanning ko'rsatmasi bilan taqdim etildi. 1921-yilda sovet hukumatining moliyaviy tizimini saqlab qolish bo'yicha radikal chorasi banknotlarning nominal qiymatini o'zgartirish edi. Biroq, amalga oshirilgan operatsiya, shuningdek, kredit tizimini qayta tiklash ko'zlangan maqsadlarga erisha olmadi va adekvat xo'jalik hisobi va hisob-

kitoblarni soddalashtirish o'rniga, pul muomalasini yanada chalkashtirib yubordi.

1924 yilda davlat g'azna qog'ozlari 1, 3 va 5 rubl nominallarida chiqarildi. Bu butun SSSR uchun umumiy pul edi. Lekin eng muhimi, rublni oltin bilan hisoblashadigan bo'ldi. U inqilobdan oldingi oltin kabi 0,774234 gramm sof oltinga teng edi. Uning xarid qobiliyati oshdi. Sovet hukumati oltinni saqlaganligi sababli oltin rubl tangalar chiqarilmadi. Agar ular oltindan tanga zarb qilishni boshlashsa, bu isrof bo'lar edi. Hukumat to'liq kumush rubl chiqardi. Uning xarid qobiliyati oltinga teng edi. 50, 20, 15 va

10 tiyinlik kumush tangalar paydo bo'ldi. 5, 3, 2 va 1 tiyinlik tangalar misdan qilingan.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Bugungi kunda O'zbekiston jamiyati oldida turgan eng dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy vazifalardan biri bu ichki bozorni davlat tomonidan tartibga solishning samarali mexanizmini yaratishdir, bu odamlarning davlatga, uning valyutasiga va uzoq muddatli majburiyatlariga bo'lgan ishonchini barqarorlashtirishning asosiy omillari hisoblanadi. 1990-yillar davomida mamlakat moliya tizimining beqarorligi oqibatlarini har bir fuqaro tomonidan his qilingan, bu Tiurkiston moliya tarixiga murojaat qilishning dolzarbligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR

1. Юровский Л.Н. Современные проблемы денежной политики. М, 1926
2. 1917-1919-yillarda RSFSR Davlat banki tomonidan chiqarilgan banknota nomi
3. Очередные вопросы финансовой политики Сб статей Вып 1-2 М, 1922, Денежное обращение и кредит в России и за границей Т 1 1914-1921// Труды секции по вопросам денежного обращения и кредита/Под ред С В Воронина и К Ф Шмела М 1922, Вопросы банковской политики М, 1922.
4. Кацеленбаум С «Денежное Обращение России 1914-1924» М, 1924.
5. Никологов С.Н. Денежная реформа В СССР (1922-1924) М, 1958г